

Az etnikai térszerkezet változása Magyarországon a két világháború között

© OLASZ Lajos

Szegedi Tudományegyetem JGYPK, Szeged

olasz@jgypk.u-szeged.hu

Az I. világháborút követően, a trianoni békeszerződés a Magyar Királyság korábbi területének 67%-át, lakosságának 58%-át a létrejövő új szomszédos államokhoz csatolta. A többségében nemzetiségek lakta peremvidékek levágásával alapvetően megváltozott az ország etnikai összetétele. Míg a világháború előtt a nemzeti kisebbségek aránya 46% körül mozgott, addig 1920-ra ez 10%-ra csökkent. A nemzetiségek arányának visszaesésében jelentős szerepet játszott, hogy a háború után, az utódállamokból mintegy 350 000 magyar költözött, menekült a trianoni Magyarországra. A két világháború közötti éveket további jelentős változások következtek be a hazai etnikai térszerkezet alakulásában. A trianoni békeszerződés az országban élő valamennyi nemzeti közösségre hátrányos következményekkel járt. Szétszakadtak a korábban fennálló szerves gazdasági és társadalmi struktúrák, romlottak a megélhetési feltételek, nehezebbé vált a kulturális kapcsolattartás a szomszédos államokba került nemzetrészekkel (Szakály, 1991:45).

A trianoni Magyarország területét tekintve az összlakosság száma 1910 és 1941 között jelentős mértékben, 22%-kal emelkedett, a nem magyar anyanyelvűek száma viszont, 25%-kal lett kevesebb. Ezen belül a szerbeké 79%-kal, a szlovákoké 54%-kal, a románoké 50%-kal, a horvátoké 39%-kal, a szlovéneké 30%-kal a németeké pedig 14%-kal csökkent (Népszámlálás, 1983:14, 23, 30).

A nemzetiségek számának jelentős mértékű csökkenését elsősorban az I. világháború befejezését követő nagy népességmozgások okozták. A békeszerződés lehetővé tette az Osztrák-Magyar Monarchia lakói számára az optálást, vagyis az állampolgárság önkéntes megválasztását az utódállamok között. A magyarországi kisebbségek, különösen a szerb, a szlovák és a román nemzetiséghez tartozók viszonylag nagy számban jelentkeztek az áttelepülésre. Az optálást főként a háború után igen nehéz gazdasági körülmények, az egyenlőtlen birtokmegosztás és a Nagyatádi-féle földreform hiányosságai, a háború és a forradalmak alatt elszenvedett sérelmek motiválták, de nagy hatást gyakorolt rá a szerb, román és szlovák politika részéről megnyilatkozó felfokozott nemzeti propaganda is (Oltvai, 1991:143, 173).

A kivándorlás egyrészt a közalkalmazotti, értelmiségi réteget érintette. Nyilvánvaló volt, hogy az új államok az új nemzeti többséghez kötődő közzolgálati apparátus kiépítésére töreksenek, bizalmatlanok a korábbi tisztviselő és alkalmazotti réteggel szemben, és ez jó egzisztenciális lehetőséget kínált az optánsok számára. Másrészt, a legszegényebb rétegek szánták el magukat az áttelepülésre, akik a biztosabb megélhetés reményében indultak útnak. Az optánsok egy része azonban később csalódott, mert gazdasági helyezte az átköltözés után sem lett jobb. Az utódállamokat hasonló gazdasági nehézségek sújtották. Bár ennek egy részét az új kisebbségre (az ottmaradt magyarságra) igyekeztek áthárítani, az új gazdasági, társadalmi rend kiépítésének problémái a többséghez tartozó betelepülők sorsát is megnehezítették (A. Sajti, 2004:26).

A migráció mellett a nemzetiségek számának és arányának csökkenését befolyásoló másik fő tényező a széles körben érvényesülő asszimiláció volt. Az itt élő kisebbségek már hosszabb ideje álltak szoros kölcsönhatásban a magyarsággal. A kapcsolat visszanyúlt a nemzeti gondolat, az etnikai identitás kialakulása és felértékelődése előtti időkre. Az ország belsejében lévő vegyes lakosságú területeken általában nem voltak élesebb konfliktusok az együtt élő népek között, és a kisebbségek körében is kialakult egy állampolgári hungarus-tudat. Az asszimilációban jelentős szerepet játszott a vegyes házasságok számának szaporodása, az etnikai exogámia. Ez elsősorban a városokat érintette, illetve a nemzetiségi szóránfalvakat. A vegyes házasságnak azonban fontos feltétele volt az azonos vallás, különösen falun. Ezért az exogámia nagyobb arányban fordult elő a katolikus (német, szlovák, horvát) kisebbségek körében, esetleg az evangélikus (német, szlovák) közösségeknél, mint a görög keleti (szerb, román) kisebbségeknél (Horváth, 2005:183-185).

A trianoni békeszerződés által kijelölt új határok számos kisebb települést elvágtak a közeli városi centrumától. Az újonnan határ mentivé váló körzetek elveszítették hagyományos piacközpontjaikat, gazdasági, közlekedési, kulturális szempontból zsákutcás helyzetbe kerültek. Ennek nyomán a lakosság egy jelentős része a következő évtized során elköltözött, és az ország belsejében lévő városokban remélt jobb megélhetési lehetőséget. A településszerkezet fokozatos átalakulása, a városiasodás is asszimilációs hatással járt. A nehezebb életkörülmények ellenére a falvakban, a viszonylagos elzártság és az etnikai homogenitás miatt erősebb volt a nemzeti hagyományhoz és identitáshoz való ragaszkodás, mint a többség által meghatározott nyelvi, kulturális sajátosságokat tükröző, etnikailag vegyes összetételű városi keretben (Petrusán et al., 1998:5; Kocsis, 1997:7-8).

A 20. századra a Magyarországon élő kisebbségeknél általános jelenséggé vált a kétnyelvűség, és egyre szélesedő csoportoknál megindult a nyelvcsere. A nemzetiségi nyelvhasználat, illetve a magyar nyelv átvétele tekintetében nagy jelentősége volt az adott kisebbségi közösség településszerkezetének és foglalkozási összetételének. A városi gazdasági, társadalmi, kulturális tér a többségi nyelv (államnyelv) használatát ösztönözte. A trianoni Magyarországon nem volt egyetlen város sem, ahol valamelyik nemzetiség helyi többséget alkotott volna. A modernizáció nyomán növekvő számú városi munkahelyek, a szűkebb etnikai közösségen kívül végzett tevékenység (vándoripar, vendégmunka, közlekedés, szállítás) vagy az interetnikus kapcsolatokat teremtő foglalkozások (kereskedelem, szolgáltatás, idegenforgalom) bővülése szintén a többségi nyelv terjedésének irányába hatott (Horváth, 2005:186-187).

A magyar nyelv átvételében jelentős szerepe volt az iskolai oktatásnak és az egyházi szertartások során kialakult szokásoknak. A nemzetiségi iskolák döntő többségében magyarul folyt a tanítás, és csak egy külön tantárgyként tanulták a gyerekek a kisebbségi anyanyelvüket. Bár a hatályos rendelkezések (110 478/1923. VKM) lehetővé tették a tisztán nemzetiségi nyelvű, illetve a vegyes tannyelvű oktatást is, a tanító- és tankönyvhiány gyakran akadályozta ennek a megvalósítását. 1923-ban 419 német nemzetiségi iskolát tartottak nyilván. A német nyelven történő oktatáshoz 1400 tanítóra és tanárra lett volna szükség a kisebbségi oktatási intézményekben, azonban csak 101 német anyanyelvű tanár állt rendelkezésre. A többi pedagógus vagy nem német származású volt, vagy német anyanyelvűként tanított, de nem rendelkezett megfelelő képesítéssel (Manherz, 1998:34).

Az etnikailag vegyes lakosságú, de azonos felekezeti (főként római katolikus) településeken, az egyházi szertartásokon többségében a magyart, vagy a két nyelvet

felváltva használták. Sok helyen magyarul hangzott el a szentbeszéd és magyar volt a hitoktatás nyelve is. A kisebbségi nyelvek elsősorban a templomi éneklés során kerültek előtérbe. A közös egyház tehát bizonyos esetekben nagyobb teret engedett az asszimilációnak. A felekezeti szempontból a környező magyar társadalommal megegyező római katolikus szlovák lakosság körében gyorsabb volt az asszimilációs folyamat, mint az Alföld többségében evangélikus vallású szlováksága körében, amely ráadásul hosszú időn át egy sajátos cseh egyházi nyelvet használt a szertartásokon (Rácz, 2005:78; Kugler, 2000:177).

A természetes gazdasági és társadalmi folyamatok hatása mellett az asszimiláció terjedésében szerepet játszott a kormányzati kisebbségpolitika ellentmondásossága, a feltétlen lojalitással és alkalmazkodással kapcsolatos elvárások, a közigazgatási szervek részéről a gyakorlatban gyakran tapasztalható türelmetlenség, és az egyes politikai erők részéről tapasztalható szélsőséges nacionalista megnyilvánulások.

A vizsgált időszakban, 1920 és 1941 között 23%-kal csökkent a nemzetiségi anyanyelvet beszélők száma Magyarországon. Ezen belül a csökkenés mértéke 1920 és 1930 között 18% volt, 1930 és 1941 között pedig csak 5%, ami jól jelezte, hogy a korszak kezdetén az asszimilációs hatások mellett a trianoni békeszerződés következményei, mindenekelőtt a nagyarányú migráció meghatározó befolyást gyakorolt a hazai kisebbségek helyzetére. A változások azonban nem egyformán érintették az egyes nemzetiségi társadalmakat. A németek esetében a csökkenés 24% volt, ebből 23% az 1920-as években. A románoknál 40% (az 1920-as években 31%), a szerbeknél összesen 68% (az 1920-as években 59%). A románok és a szerbek nagy arányú térvesztése döntően az 1920-as években lezajló tömeges elvándorlás következménye volt. Az 1930-as évekre a fogyás lelassult, és egyes kisebbségek körében (német, szerb, román) megerősödött a nemzeti identitáshoz, az anyanyelvhez való ragaszkodás. Ezzel szemben a horvát népesség csökkenése 36% (az 1920-as években 20%) és a szlovák anyanyelvűek számának apadása 47% (az 1920-as években 26%) nagyjából egyenletesen oszlott meg mindkét évtizedben, ami a korszak végére a körükben felerősödő asszimilációra utalt (Népszámlálás, 1983:14, 23, 30).

A magyarországi németek helyzetében jelentős változást okozott a trianoni béke. Tradicionális nagy etnikai tömbjeik (Erdély, Burgenland) a határon túlra kerültek, más nyelvi szigeteiket (a Bánságtól Baranyáig húzódó ún. Schwäbische Türkei) kettévágták az új határok. Magyarországon három nagyobb körzetük maradt, Dél-Magyarország, főként Bács-Bodrog, Baranya, Tolna és Somogy megye területe, Budapest és a Dunántúli-középhegység térsége, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Fejér, Komárom-Esztergom megye területe, valamint a nyugati határszél, Körmendtől Mosonmagyaróvárig terjedő sávja. Szórványban azonban az egész ország területén megtalálhatók voltak. A németek aránya 5 megyében haladta meg a 10%-ot (Baranya 35%, Bács-Bodrog 26%, Tolna 25%, Győr-Sopron-Pozsony 13%, Komárom-Esztergom 11%), és összesen 292 községben alkottak helyi többséget, ami kedvező pozíciót jelentett a számukra, a nyelvük és kultúrájuk megőrzéséhez (Szarka, 1997:402).

A határváltozások következtében a magyarországi németek körében jelentős mértékben (17%-ra) csökkent a városlakók aránya. Az asszimiláció elsősorban a városokban és fejlődő ipari körzetekben jelentkezett. Dorogon 46%-ról 22%-ra, Tatabányán 15%-ról 9%-ra, Tokodon 15%-ról 8%-ra csökkent a korszak végére a német kisebbség aránya. Számottevő átalakulás ment végbe a foglalkozási szerkezetben is. A németek lakta városok elcsatolásával a határon túlra került a német értelmiség, tisztviselőréteg, az ipari és kereskedelmi vállalkozók jelentős része

is. A Magyarországon maradt kisebbség körében az agrárnépesség (56%) és a gyári munkások (25%) jelentették a legnagyobb foglalkozási csoportot. Emellett, 15% volt az ipari és kereskedelmi vállalkozók aránya, az értelmiség, a tisztviselő és alkalmazott réteg aránya pedig 4%-ra esett vissza (Bottlik, 2002:196; Manherz, 1998:32).

A magyarországi szlovákok három nagyobb körzetben éltek, az Észak-Dunántúlon, főként Komárom-Esztergom megyében, Pest és Nógrád megyében, valamint a Dél-Alföldön, Békés és Csanád megyében. Számuk már a 19. század vége óta folyamatosan csökkent. A magyarországi szlovákság aránya csak egy megyében haladta meg a 10%-ot (Békés 13%), a települések közül pedig csak 19 községben voltak helyi többségben. A szlovákság körében más nemzetiségekkel összehasonlítva valamivel magasabb volt a városiak aránya (30%), így esetükben erőteljesebben érvényesültek a városi környezetre jellemző asszimilációs hatások (Chlebnický, Kníchal & Lászik 1998:10).

A 19. század végén a szlovákság döntő többsége még a parasztsághoz tartozott, a foglalkozásszerkezet azonban fokozatosan változott, és lassan emelkedett az iparban, kereskedelemben foglalkoztatottak aránya. 1930-ban 65%-uk folytatott agrártevékenységet, 15% az iparban, 11% a kereskedelemben és a szolgáltató ágazatokban dolgozott. A foglalkozás szerinti differenciálódásban jelentős tényező volt a bányai tevékenység kibővülése, elsősorban Tatabánya, Oroszlány, Bánhida térségében, illetve a Budapest környékén lakó szlovákok egyre növekvő mértékű munkavállalása a fővárosi üzemekben. Az iparosodás és a városiasodás nyomán elsősorban Budapest térségében és az ország északi körzeteiben viszonylag gyors asszimilációs folyamat zajlott. Az Alföldön jelentős eltérés mutatkozott a Békés és a Csanád megyei szlovákság számának alakulása terén. Míg a két világháború között Békés megyében 47%-kal csökkent a számuk, Csanádban csak 3% apadást mutattak a statisztikák (Gyivicsán & Krupa, 1998:21; Kugler, 2000: 26, 177).

A két világháború között a szerbek aránya 68%-kal, a horvátoké 38%-kal, a szlovéneké 21%-kal csökkent. Trianon után mintegy 14 500 szerb települt át Magyarországról a délszláv államba. Korábban a délszláv népek közül a szerbek jelentették a legbefolyásosabb, legaktívabb etnikai csoportot. Nagyarányú létszámcsökkenésük nyomán azonban a hazai délszlávok között a horvátság vált meghatározóvá. A délszláv lakosság aránya 1940-ben 66 településen haladta meg a 20%-ot. Fő elhelyezkedési területük Győr-Moson-Pozsony, Sopron, Vas és Zala megye, Somogy, Baranya, és Bács-Bodrog megye, Csanád és Békés megye, valamint Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye volt. A szerb etnikumnak jelentős bázisai voltak a Csepel-sziget, illetve Szentendre térségében is. Az egyetlen szerb többségű község Lórév volt (69%), 6 további település pedig a korszak végéig megőrizte 10% feletti szerb etnikai jelenlétet (Tóth, 1998:285-286; Bottlik, 2005:223-224).

A magyarországi horvátok négy nagyobb etnikai tömböt képeztek: a nyugat határszélen élő (grádistyei) horvátok, a dél-dunántúli drávai horvátok, a többségükben Bács-Bodrog megyében élő sokácok és bunyevácok, valamint a Duna-mentén élő horvátok. A városi szórványban élő horvát népesség, munkások, kisvállalkozók, értelmiségiek a két világháború közötti időszakra már jórészt asszimilálódtak. A horvát nyelvi, kulturális hagyományok őrzése elsősorban a zártabb falusi közösségeket jellemezte. Onnan azonban hiányoztak a magasabb iskolázottsággal, komolyabb tőkeerővel, szélesebb társadalmi kapcsolatrendszerrel és közéleti befolyással rendelkező polgári csoportok, akik nagymértékben hozzájárulhattak volna az identitástudat erősítéséhez (Barics et al., 1998:6-7).

Jelentős különbség volt a szerb és a horvát társadalom foglalkozási megoszlásában. A horvátok 81%-a mezőgazdasági foglalkozást gyakorolt, az ipar, a kereskedelem, a közlekedés területén dolgozott 13%, tisztviselő, alkalmazott, értelmiségi volt 2%. A szerbeknél az őstermelők 67%-ot, az ipari, kereskedelmi, közlekedési népesség 23%-ot tett ki, a tisztviselő, alkalmazott, értelmiségi rétegbe 4% tartozott. Nyelvhasználat tekintetében általános jelenségnek számított, hogy a horvátok a családi érintkezésben a horvát, a közéletben, az iskolai oktatásban, és fokozatosan szélesedő körben az egyházi életben is a magyar nyelvet használták. Sok esetben a szülők maguk választották a gyerekeknek magyar nyelven oktató iskolát, de megfelelő horvát nyelvtudással rendelkező tanítókból egyébként is hiány volt. A szerbek esetében a görög keleti egyháznak nagy szerepe volt a szerb nemzeti identitás és a szerb nyelv megtartásában, az anyanyelvű iskolai oktatás szorgalmazásában (Tóth, 1998:187).

Az elvándorlás és az asszimiláció következtében a két világháború között a románok száma jelentős mértékben csökkent. Az I. világháború után az egyébként is kis létszámú román értelmiség jelentős része, tanítók, papok áttelepültek Romániába. Jellemző helyzet volt, hogy 1923-ban 34 román parókia (18 ortodox, 16 görög katolikus) mindössze 6 lelkész állt rendelkezésre. Nem volt elegendő pedagógus a román tannyelvű iskolák működtetéséhez. Ezek a körülmények is erősítették az asszimilációt. A magyarországi románság körében gyorsan terjedt a kétnyelvűség. Értelmiség hiányában a kisebbségi közösség összefogása, a kulturális öntevékenység, de a társadalmi törekvések, az érdekvédelem sikeres képviselése is komoly nehézségekbe ütközött. A nemzeti nyelv, kultúra fenntartásának fő területét a népművészet (népdal, néptánc) ápolása jelentette. A magyarországi románság legjelentősebb közösségei Csanád, Békés és Bihar megyében éltek. A kisebbség kulturális központjává Gyula lépett elő. A Romániával szomszédos elhelyezkedés valamelyest könnyítette a román nyelvvel és kultúrával való kapcsolattartást. Az ortodox vallás a román nemzeti tudat és a román kisebbségi hagyomány őrzésének, ápolásának fontos tényezője volt. Ugyanakkor, a nyírségi és bihari románság fokozatosan áttért a görög katolikus vallásra, és ezzel együtt az 1930-as évekre a magyar nyelv használatára (Petrusán et al., 1998:5-6, 10-12).

Az I. világháborút követően, a trianoni Magyarországon jelentős mértékben beszűkült az etnikai tér. A hazai nemzetiségek létszáma nagymértékben csökkent, korábbi viszonylag homogén nyelvi szigeteik jelentős részben felbomlottak, előre haladt körökben az asszimiláció. A változások mögött elsősorban az 1920-as években tapasztalható nagyarányú migráció állt. Jelentős hatást gyakoroltak erre a folyamatra a korszakra jellemző általános gazdasági és társadalmi modernizációs tényezők, a foglalkozásszerkezet átalakulása, a városiasodás stb., de érvényesültek bizonyos politikai nyomások is. A kisebbségek körében általánossá vált a kétnyelvűség. Az 1941-es népszámlálás során a kisebbségi anyanyelvet beszélők 40%-a magyar nemzetiségűnek vallotta magát. Kulturális téren azonban a magyarországi nemzetiségi társadalmak továbbra is jelentős szerepet játszottak.

Irodalomjegyzék

- A. SAJTI Enikő (2004). *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947*. Budapest: Napvilág.
- Az 1941. évi népszámlálás (1983). *Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret, 3/a kötet*. Budapest: KSH.
- BARICS Ernő, BLAZSETIN István, FRANKOVICS György, & SOKCSEVICS Dénes (1998). *Magyarországi horvátok*. Budapest: Körtánc Egyesület.
- BOTTLIK Zsolt (2002). A németség etnikai térszerkezetének változásai Komárom-Esztergom megye mai területén a 18. századtól napjainkig. *Földrajzi Értesítő*, 51 (1-2), 185-201.
- BOTTLIK Zsolt (2005). A szerb etnikai tér változásai a XX. században a mai Magyarország területén. *Kisebbségkutatás*, 14 (2), 222-228.
- CHLEBNICKÝ, Ján, KNÍČAL, Oldř, & LÁSZIK, Michal (1998). *Magyarországi szlovákok*. Budapest: Körtánc Egyesület.
- GYIVICSÁN Anna, & KRUPA András (1998). *A magyarországi szlovákok*. Budapest: Útmutató.
- HORVÁTH Sándor (2005). A grádistyei horvátok XVI-XX. századi asszimilációjának példái. *Kisebbségkutatás*, 14 (2), 181-193.
- KOCSIS Károly (1997). Adalékok a kárpát-medencei magyar nemzeti kisebbségek demográfiai-etnikai földrajzi helyzetéhez. *Kisebbségkutatás*, 6 (1), 5-15.
- KUGLER József (2000). *Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön*. Budapest: Osiris, MTA.
- MANHERZ Károly (szerk.) (1998). *A magyarországi németek*. Budapest: Útmutató.
- OLTVAI Ferenc (1991). A Csongrád vármegyei szerb optások ügye. In Zombori István (szerk.), *A szerbek Magyarországon* (pp. 137-198). Szeged: Móra Ferenc Múzeum.
- PETRUSÁN György, NAGYNÉ MARTYIN Emília, KOZMA Éva, & KOZMA Mihály (1998). *Magyarországi románok*. Budapest: Körtánc Egyesület.
- RÁCZ Erika (2005). Az egyházi viszonyok alakulása a Mura menti területeken 1945-ig. *Kisebbségkutatás*, 14 (1), 76-80.
- SZAKÁLY Ferenc (1991). Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben. In Zombori István (szerk.), *A szerbek Magyarországon* (pp. 11-51). Szeged: Móra Ferenc Múzeum.
- SZARKA László (1997). Asszimiláció a 20. századi Magyarországon. In Hanák Péter (szerk.), *Híd a századok felett* (pp. 397-407). Pécs: University Press.
- TÓTH Ágnes (1998). Adatok az 1946-os magyarországi délszláv összeírás történetéhez. In Iványosi-Szabó Tibor, & Tóth Ágnes (szerk.), *Bács-Kiskun Megye Múltjából, XIV* (pp. 285-336). Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Levéltár.